

Henning Henningsen: Sømandens indsamlingsbøsse

Kampen mod fattigdom og nød har altid været et vigtigt kapitel i samfundets historie. Først i vore dage har velfærdsstaten haft økonomiske betingelser for så nogenlunde at vinde denne kamp. Tidligere førtes den af kirken og privat foretagsomhed. I denne oversigtsartikel, som væsentligst bygger på dansk materiale, fortælles om, hvordan man søgte at skrabe penge sammen i forgangne dage for at bekæmpe nøden blandt en meget sårbar gruppe af samfundet, sømandstanden.

Sømandens svære lod

Fattigdommen har altid været tilstede i det menneskelige samfund, ikke mindst i ældre tid, ja slet ikke for så forfærdelig mange år siden, da de rige europæiske samfund endnu ikke eksisterede, og da der så at sige ikke produceredes overskudsvarer til dækning af behov for mad, klæder, husly, varme osv., som store kredse af befolkningen ikke selv formåede at skaffe sig. Især i tider med ruinerende krige - som der var altfor mange af - og akut arbejdsløshed bankede nøden på mange døre, og staten havde ikke muligheder for at understøtte de svage finansielt i tilstrækkelig grad. Tiggeri blev derfor en social nødvendighed, som måtte bekæmpes ved privat velgørenhed, tit ganske vist uden kærligt og medmenneskeligt sindelag. Samfundsopbygningen med højt-

privilegerede rige og bundløst fattige havde sin store andel i tingenes håbløse tilstand. Hertil kom et ineffektivt produktionsapparat inden for landbruget og en manglende industriel varefremstilling. Man sad simpelthen fast i armodens hængedynd. Forsorgen af ældre mennesker, som ikke var i stand til at arbejde og derved blot tjene det nødtørftigste til livets ophold, var et andet trist perspektiv både socialt og kulturelt. Hospitals- og lægehjælp var uopnåelige goder for store kredse af befolkningen.

I middelalderen havde den katolske kirke udført en beundringsværdig gerning for at tilfredsstille samfundets sociale krav, og efter reformationen (1536) overtog stat og bystyre kirkens rigdomme og forpligtelser. Rigdommene kom især statskassen og de adelige tilgode, men i al beskedenhed blev de milde stiftelser ved med at bestå, selv om hjælpen blev ydet mindre rigeligt end før, hvad enten det drejede sig om de daglige fornødenheder som mad, tøj, varme, om pleje på hospitaler, som samtidig var alderdomshjem, om begravelseshjælp osv. De katolske brøderskaber levede på en måde videre, båret af socialt engagerede idealister, men det incitament, som den katolske tanke om at gøre gode gerninger for andre og derved gavne sin egen sjælfrelse i skærsilden og det evige liv, var så godt som udryd-

det ved Luthers teologisk spidsfindige kamp netop mod de gode gerningers nytte. Og skammen ved at være fattig og måtte æde nådsensbrød følte meget stærkt.

I Danmark udstedte staten i 1708 en fattigforordning, hvori det for første gang blev pålagt alle landets købstæder og landsogne straks at oprette en offentlig forsorg for alle fattige. Der lå ikke blot en politisk, men også en idealistisk og human tankegang bagved: alt tiggeri skulle fra nu af ophøre, og hver skatteborger skulle yde en beskedent fattigskat, så byrderne blev rimeligt fordelt. Der var blot den hage ved det, at de fleste folk simpelthen ikke ejede overskydende midler, og tilmed kom den forfærdelige pest 1710-11, som bortrev en uhyggelig stor procentdel af landets samlede befolkning - i Helsingør således henved halvdelen -, ligesom den langvarige og ulykkelige Store nordiske krig mod Sverige 1709-21 støvsugede befolkningen for dens sidste ressourcer. Først efter 1730 begyndte fattigvæsenet så småt at fungere¹. Det vil sige, at privat godgørenhed stadig i høj grad måtte bære en stor del af byrderne. Det blev fremdeles et spørgsmål om solidaritet inden for den kreds af standsfæller man tilhørte. Håndværkerlav, købmandsgilder, ligbærerkompagnier, broderskaber inden for sammenlutninger med fælles interesser, bondestandens naboskaber osv., måtte udøve samme påskønnelsesværdige indsats, de tidligere havde gjort. Den var blot altfor ringe, og mange ulykkelige personer stod uden for alle disse fasttømrede kredse i samfundet og kunne sjældent forvente hjælp derfra.

En af de mest udsatte grupper i samfundet var søens folk. Statistikkerne taler deres

dystre sprog om alle de søfolk, der mistede livet ved arbejdsulykker ombord, ved drukning, ved havari og forlis. Folketællingerne fra f.eks. øen Rømø i begyndelsen af 1800-årene viser, at ca. 1/3 af de gifte kvinder var enker. På Fanø var der 1844 100 skippere, et ukendt antal ugifte søfolk, ca. 150 enker og over 100 faderløse børn. I perioden 1835-48 døde 1/4 af alle engelske kaptajner ved forlis og stranding, og 1/7 omkom desuden på søen på anden måde². For de mange redere var det en økonomisk katastrofe, når de mistede deres skib - det varede længe, inden der opstod søassuranceselskaber og inden man bekvemmede sig til at betale de dyre forsikringspræmier. Mange skibe havde flere ejere, som hver havde én eller flere parter i dem. Herved spredte man den økonomiske risiko, men man var samtidig fristet til at undlade at forsikre parterne eller at vedligeholde skibene på forsvarlig vis, så de ikke blev sejlene "ligkister" til fare for besætningen. Selv om hyrerne i og for sig var forholdsvis gode, kunne de fleste sømænd ikke spare meget op til fremtiden. Dels tjente de ikke noget videre om vinteren, når søfarten oftest lå stille, dels var nogle af dem nok fristede til at lade pengene springe på muntre aftener i havn. Familien derhjemme skulle også leve, og det var gerne sådan, at børneskaren voksede med en mund mere, hvergang sømanden var hjemme. Sømandskonerne havde problemer nok med at få mandens hyre - eller hvad der var tilbage af den - til at slå til. Helt fortvivlet blev det, hvis han omkom på rejsen og efterlod hende og børnene uden midler. Det var næsten ikke til at bære. Naboerne var uhyre hjælpsomme, men de havde selv svært

Middelalderens katolske kirke var meget engageret i alle former for velfærdsarbejde i datidens mangelsamfund. Ovenstående træsnit fra 1470'erne viser, hvordan tiggermunken (til højre) beder en borger om en almisse til en fattig krykkestodder. Selv om det evige tiggeri har været en plage for dem, som havde lidt mere end de andre, gav de i reglen, hvad de formåede, idet kirken lærte, at gode gerninger fik deres løn i himmelen og forkortede giverens ophold i den frygtede skærsild. (Efter Vindler: Buch der Tugend, trykt i Augsburg). *The Catholic church did a great deal to alleviate the hardship of the poor. Here a beggar monk is seen urging a wealthy burger (on the left) to give a modest contribution to a poor invalid. German woodcut from the 1470's.*

ved at skaffe det nødvendige, og i alle søfartsegne var der sørgeligt mange sortklædte enker, der var i samme situation³.

Sømandsstanden - eller repræsentanter derfor - måtte af den grund organisere al den hjælp den kunne. Det gjaldt først og fremmest om at samle penge ind til dens egne fattige og syge, og det må siges, at sømændene i reglen gav af et godt og villigt sind, også til andre fattige i al almindelighed.

En skærv i bøssen

Den følgende oversigt over gaveindsamlingen vil vise, hvor systematisk pengebeløbene blev bragt til veje. Eksemplerne er taget fra dansk materiale, men kan også gælde som typiske for de fleste andre søfarende nationer.

Når sømanden om foråret mødte op på mønstrings- eller forhyringskontoret for at få en hyre, så han dér en opstillet pengebøsse på disken. Som regel var det selvføl-

gelig frivilligt om sømanden, der var glad for at have fået hyre, lagde et par skilling i bøssen, men vi hører også om en mild tvang, som fik ham til måske at lægge lidt mere i den, end han havde tænkt sig. Det gik jo til et godt formål, til fattige kolleger og deres velfærd. Dog, giveren selv og hans familie havde også god brug for pengene. Det må tilføjes, at der ikke altid var betryggende kontrol med hvem, der modtog pengene: gamle søfolk, sømandsenker, eller måske hyrebassen selv. Også hos skibsklarererne, på toldboden, hos provianthandlerne osv. stod der tit en indsamlingsbøsse.

For at sikre sig en god fart og en velbeholden rejse var det langt op i tiden skik, at man, dvs. privatpersoner eller handelskompagnier, slog en handel af med Vorherre, idet de gav præsterne ved visse søfartskirker, f.eks. i København eller Helsingør, et pengebeløb for at få dem til at bede for skib og mandskab hver søndag offentligt fra prædikestolen, så de kom heldigt ud og hjem

igen. Det gjaldt især farter på Grønland, Island og Ostindien. Pengene var bestemt til præsterne og kirken, og det er i høj grad sandsynligt, at der ikke blev puttet mange skillinger af dem i fattigbøssen⁴.

Før afsejlingen var det ikke sjældent, at en skipper opsøgte sin egen præst og lovede ham en daler eller to, hvis han kom velbeholden hjem, og et sådant løfte måtte selvfølgelig holdes. Muligvis blev præsten anset for en, der kunne "lidt mere end sit fader-vor", så det virkelig skyldtes hans forbøn, hvis rejsen gik godt. Som følge deraf tænkte man vel, at han ærligt havde fortjent sin daler personligt på Vorherres vegne⁵. Om bord på kinafarerne havde skibspræsterne gerne en offerdag, f.eks. 1. pinsedag, som en "uvis" del af deres løn. 1820 hører vi, at præsten fik 87 rigsdaler, hvilket var 16 rdl. mere, end den samtidige indsamling til de fattige indbragte⁶.

Strandkapel og valfartskirke

Hvis tiden tillod det, har det sikkert fra den første kristne tid været anset for virksomhedsfuldt, at sømanden før afrejsen besøgte et strandkapel eller en valfartskirke for dér at komme i kontakt med de særlige søfartshelgener - St. Clemens, St. Nikolaj, St. Erasmus, Vor Frue og andre - og dermed de højere magter og prøve at sikre sig deres bevågenhed ved bøn og løfter om gaver. Sådanne helligdomme har der været mange af i middelalderen, især kapeller i de søfarende egne, indrettet specielt til brug for søfolk og fiskere. Lignende kapeller fandtes forøvrigt også i byerne ved de veje, som pilgrimmene drog ad, ved de mange færgesteder, ved vigtige broer, - ikke mindst

St. Gertrudskapeller, men også Helligkors-, St. Anna-, St. Jørgenskapeller og hvad de nu hed. Det er lykkedes at identificere op mod et par hundrede kapeller, der falder ind under denne kategori på det gamle danske område, heri også indregnet kapeller for tilrejsende fremmede købmænd og markeds-gæster, der f.eks. i fiskesæsonen har opholdt sig midlertidigt på fiske- og handelspladserne, hvor de har haft deres mere eller mindre permanente gudshuse. Som naturligt er, var en del af disse knyttet til middelalderens sildemarkeder, ikke blot koncentreret i de berømte skånske byer Skanør og Falsterbo, men også langs Øresunds, Skånes, Bornholms, Møns og Lollands og de syddanske kyster, hvor fiskeriet foregik hver eftersommer i århundreder. Ligeså omkring Rygen og langs de nordlige og sydlige baltiske kyster. En del af kapellerne her var med kirkens og øvrighedens tilladelse opførte og betjente af de nordtyske hansestæders folk, men også den stedlige befolkning havde egne kapeller til mere permanent brug⁷.

I disse beskedne gudshuse kunne søfolk og andre, der havde behov for det, få den ønskede kirkelige betjening, med messe, altergang, skriftemål, syndsforladelse, aflad osv. De kunne her bede deres skytshelgener om en god rejse og til gengæld love dem en kontant belønning efter evne, hvis deres ønske blev opfyldt, enten i form af en skilling eller to, eller en anden gave som f.eks. et vokslys eller en passende, beskeden prydgave til stedet, eventuelt måske et løfte om en pilgrimsvalfart. En fisker kunne finde på at forære nogle friskfangede fisk som fastemad. Et sådant løfte kalder man et *votum*

Et udvalg af nogle af de traditionelle pengebøsser, som Københavns Skipperlav (stiftet 1634) brugte ved erlæggelse af bøder og frivillige bidrag, dels under lavsmøderne, dels anbragt på mønstringskontorer, i handelshuse osv. Sådanne bøsser blev også medgivet skibene på deres farter. (H&S). *A set of collection boxes which the Copenhagen Skippers' Guild (from 1634) have used through the ages, partly during meetings and parties in the guild, partly placed at recruiting offices and trading offices. Ships often got one or more of them along on their voyages. (DMM)*

(latinsk *vov eo* = jeg lover), og hvad der gives, når rejsen er vel overstået, er en votivgave⁸.

For at give en forestilling om et sådant

maritimt helligsted følger her en beskrivelse af det bekendte valfartssted Jannerup, beliggende i Jyllands nordvestlige hjørne nær Thisted i Thy:

Landsbyens romanske St. Andreas (dansk: St. Anders) kirke var efter traditionen oprindeligt et simpelt fisker- og kildekapel, tækket med lyng og kaldt "den fattige kirke i Thy" - Andreas var fiskernes skytshelgen. Sandsynligvis var det opstået i tilknytning til den St. Andreas helligkilde, som lå vest for kirken. Bygningen kunne ses langt ude på havet og fungerede som sømærke. Det har muligvis været identisk med det i 1651 nedrevne romanske kor. Søfolk, fiskere, pil-

grimme og andre valfarere samledes her i store skarer, og kirken kaldtes nu "den hellige kirke i Thy". Her hentede de syge lægedom i kildens vand under kildebesøgene til St. Hans (24. juni), og gav penge til kirken som tak. I Danmark har man kendskab til 7-800 helligkilder, og denne har været en af de berømteste. De søfarende kom her året rundt og knælede ned. Kirken blev betragtet som et godt sted at bede i, før man vovede sig ud på søen. I koret står stadig den bekendte "Jannerup blok", en jernbeslået træblok fra ca. 1600, med taskelås (1662 nævnes forøvrigt to blokke), hvori penge-gaver blev lagt, både af de maritime valfare-re og af kildegæsterne. Kunne søfolk ikke personligt komme, sendte de pengene til kirken. Disse gaver gik til de fattige og til kirken, der udvidedes og altid var vel vedligeholdt og stadig er rigt udsmykket. Det drejede sig ikke kun om klatskillinger. 1803 nævnes, at kirkens formue beløb sig til ca. 25.000 rdl., hvad der var virkelig mange penge i de dage, og øvrigheden havde da også sine øjne begærligt rettet mod de rare penge. Kirken fungerede på en måde som en bank, der udlånte summer til andre kirker i nabolaget, så de kunne trække renter, og flere herremænd skal have "lånt" af formuen - uden regnskab og kvittering. Endnu 1842 angaves de årlige indtægter til 80-100 rdl., som især stammede fra søfolk, der var reddet fra havsnød og havde lovet gaver til kirken, hvis de beholdt livet. I 1870'erne meddeles, at der stadig kom ikke så lidt ind i kirkens blok. På det tidspunkt var kapitalen dog forlængst inddraget af øvrigheden under den i 1765 oprettede fond "Ad usus publicos", der i 1842 ophævedes, hvorefter

pengene indgik i statens almindelige finanser.

Kilden vælder endnu kraftigt frem, men ingen besøger den mere⁹.

Det gør et pinligt indtryk på én, at de ret anselige rigdomme, som blev samlet her på dette afsides "hellige" sted til gavn for kirken og i sidste ende vel også for de fattige, i stor stil blev brugt til helt andre formål og til sidst havnede i statens finanskasse. Men det er ikke enestående.

Som eksempel kan nævnes Vor Frue kirke i *Kippinge* på øen Falster, som i katolsk tid var en af Danmarks berømteste valfartskirker, fordi den ejede en kostelig relikvie: nogle dråber af "det hellige blod", dvs. af Kristi eget blod, hvilket resulterede i talrige mirakler og helbredelser af syge pilgrimme. Kirken havde ovenikøbet en St. Søren's helligkilde, som også blev søgt af høje og lave til St. Hans, selv længe efter reformationen. St. Søren er den ikke ukendte hellige biskop Severinus af Köln, som man dels af uvidenhed, dels af lokalpatriotiske grunde anså for at være en god dansker, idet han skulle være opvokset som bondedreng i Midtjylland, - hvad der selvfølgelig var ønsketænkning. Han var vistnok født i Bordeaux omkring år 400. Flere konger besøgte Kippinge, - den sidste var Christian VIII i 1840'erne. Christian II "lånte" i 1518 1500 mark af kirkekassen og senere flere gange lignende store summer, uden at de nogensinde blev tilbagebetalt. De blev uden tvivl brugt i den ødelæggende krig mod Sverige, som kulminerede i blodbadet i Stockholm 1520. Da han i 1523 måtte flygte fra land og rige, "lånte" han atter en stor sum af kirkens midler, som han tog med til Holland¹⁰.

Ved siden af de normalt udseende fattigbøsser ejede Københavns Skipperlav nogle, som med fantasi var udformet som 3-mastede skibsskrog, fra omkr. eller lidt før år 1800. På dækket ses en pengeslids. En hængelås sikrer, at indholdet ikke kommer i de forkerte hænder. (H&S). *The Copenhagen Skippers' Guild also had collection boxes with a maritime theme or shape such as this model hull of a 3-masted ship from around 1800. (DMM)*

Fattigbøssen om bord

Helt tilbage til middelalderen hører vi om, at store og små handelsskibe havde fattigbøsser med om bord, og dette holdt sig på mange sejlskibe op til ca. år 1900. Ofte var det vel den private reder, der ville vise sig godgørende, og som bagefter overgav beløbet til kirken til fordeling. De forskellige sømandsorganisationer og -foreninger gav også deres medlemmer bøsser med og tog

sig af de indkomne beløb til gavn for fattige kolleger, deres enker og børn. Oldermænd opbevarede nøglen og førte regnskab over uddelingen. På orlogsskibene i 1600-årene sørgede admiraltetet for, at der blev givet en bøsse med, og de indkomne penge blev efter rejsen overleveret til admiralen på Holmen (flådestationen) og fordelt mellem flådens fattige i samarbejde med Holmens kirkes præster og fattigforstandere.

Fattigbøsserne kunne have alle mulige former og være af træ eller metal. Fælles for dem var, at de var forsvarligt forsynet med hængelåse, og at de blev sikkert opbevaret, f.eks. indelåst eller boltet og skruet fast til skottet, eller fastgjort i en lænke, og at man ikke nemt kunne fiske pengene op gennem pengetragten. De ældste har vel været af træ, fortrinsvis af eg, drejet, forsynet med

svære jernbeslag og stærke låse, malet f.eks. grønne på træet og røde på metallet. Ofte havde de en indskrift om bøssens herkomst og måske en opfordring til at give. Senere optrådte bøsser af kobber eller jernblik, med hanke. Andre var formet som skibskrog, der kunne have passende skibsnavne som NØISOMHED, DEN GODE HENSIGT o.l. Blokke fra riggen kunne også indrettes som bøsser.

Nøglen eller nøglerne til låsene måtte helst ikke findes ombord. Når skibene kom hjem, blev bøsserne afleveret til skipperlavene, hvis oldermand og fattigforstandere havde nøglerne, eller som omtalt for flådens vedkommende til admiralitetet, hvis chef opbevarede den ene og Holmens provst den anden nøgle.

Ligesom pengetavlerne gik rundt hjemme i kirkerne under gudstjenesterne, blev bøsserne sendt rundt på skibene under andagter og gudstjenester, for at folk - uden tvang - kunne putte en mønt i dem. Som det stod trykt i bønnebogen, måtte en from sømand betænke de fattige, husvilde og syge - og også kirken.

Når en sømand døde om bord, blev hans fattige ejendele solgt til kammeraterne ved en auktion foran stormasten, der var skibets officielle centrum. De var i reglen villige til at betale godt, for pengene gik som arv til den afdødes efterladte. Men havde den afdøde forinden lovet noget til de fattige, hvad der var noteret i skibsprotokollen, blev det trukket fra, så der blev ikke altid ret meget tilovers for kone og børn.

En mærkelig katolsk reminiscens dukker uventet op på et dansk orlogsskib ca. 1630 - næsten 100 år efter reformationen - : en

døende sømand puttede penge i bøssen som *sjælegave*¹¹. Sjælegaver, der skulle hjælpe til med at bringe sjælen ud af den frygtede skærsild, var en vederstyggelighed for protestantiske præster, men øjensynlig ikke altid for folket, der formodentlig slet ikke var klar over, at skærsilden med alle dens pinsler forlængst var "afskaffet".

Ved særlige lejligheder som f.eks. liniedåbsfester ved passagen af ækvator, hvor søfolkene med mange løjer døbte dem af deres kammerater, som endnu ikke havde været der, samlede de penge fra ofrene ind til deres private gilde, men måtte ikke sjældent afgive en del af dem til fattigbøssen¹².

Havde man heldigt passeret kritiske steder undervejs, som f.eks. klipper og skær, farlige forbjerge o.l., og var man nådigt sluppet gennem storme, orkaner osv., blev folkene atter opfordrede til at give en takgave. Og var de betænkt på at komme hjem uden al for stor forsinkelse og uden uheld, blev der igen appelleret til pengepungen for at blødgøre de højere magter. Man kan sige, at guds frygt og ikke mindst frygt for Guds strenge og som oftest uregnelige og tilfældige måde at afstraffe menneskene på, var noget, man uden at kunne ændre det måtte leve med. Man kunne bede til Gud og man kunne slå en kontant handel af med ham, men man vidste sig aldrig sikker.

Bøsserne brugtes ligeledes til at lægge de fleste af de ombord idømte bøder i, også disse penge gik til de fattige. Af mindre forseelser, som efter skibsartiklernes ganske kontante straffesystem ikke medførte hårde straffe som tamp, spidsrod, kølhaling, dødsstraf o.l., men som kunne sones med bøder,

kan nævnes følgende - som samtidig giver et godt indblik i en del af livet ombord - : sove på vagten (på orlogsskibe kunne dette medføre døden); forlade sin post ved ror eller udkik, møde drukken på vagten; yppe klammeri, være opsætsig, slås; kritisere maden eller hive den overbord; ikke sørge for at få tørret sit tøj, når det var vådt; undlade at vaske hænder før skafningen (måltidet); ryge på dæk uden tilladelse; gå under dæk med tændt lys; forsømme gudstjenesten; forholde sig usømmeligt under de daglige "gebeter" (andagter); bande og sværge; spille kort eller terninger osv¹³. Den stakkels bådsmand (sømand) måtte tidlig og silde passe på ikke at overtræde reglerne, som i sig selv var fornuftige. Han måtte i hvert fald vide, hvad hver forseelse var takseret til.

Havde sømanden ikke rede penge med, hvad han sjældent havde i det pengeløse samfund ombord, blev han "logget", dvs. hans forseelse og straffen derfor blev indført i skibets logbog (journal). Ved afmønstringen blev bøderne trukket fra den hyre han skulle have, og videregivet til de fattige.

Under nødssituationer som stærke storme, fare for stranding og skibbrud, risiko for at blive taget af sørøvere, blev selv den barskeste sømand gudfrygtig og begyndte at bede Vorherre om frelse. I sådanne øjeblikke blev der lovet mange gaver til kirken og de fattige. Hver var villig til at give mere, end han egentlig havde råd til, og alle ombord tegnede sig efter rang og stand, fra kaptajnen til skibsdrengen. De lovede beløb blev noteret i skibsprotokollen af skibsskriveren, og det er klart, at sådanne skriftlige løfter var lovmæssigt bindende over for Vor-

herre, der var en retfærdig dommer. Blev man frelst, gik det ikke at snyde de himmelske magter, og når skibet kom godt hjem, blev beløbene trukket fra hyren, så den tit var formindsket i uhyggelig grad efter rejsens slutning.

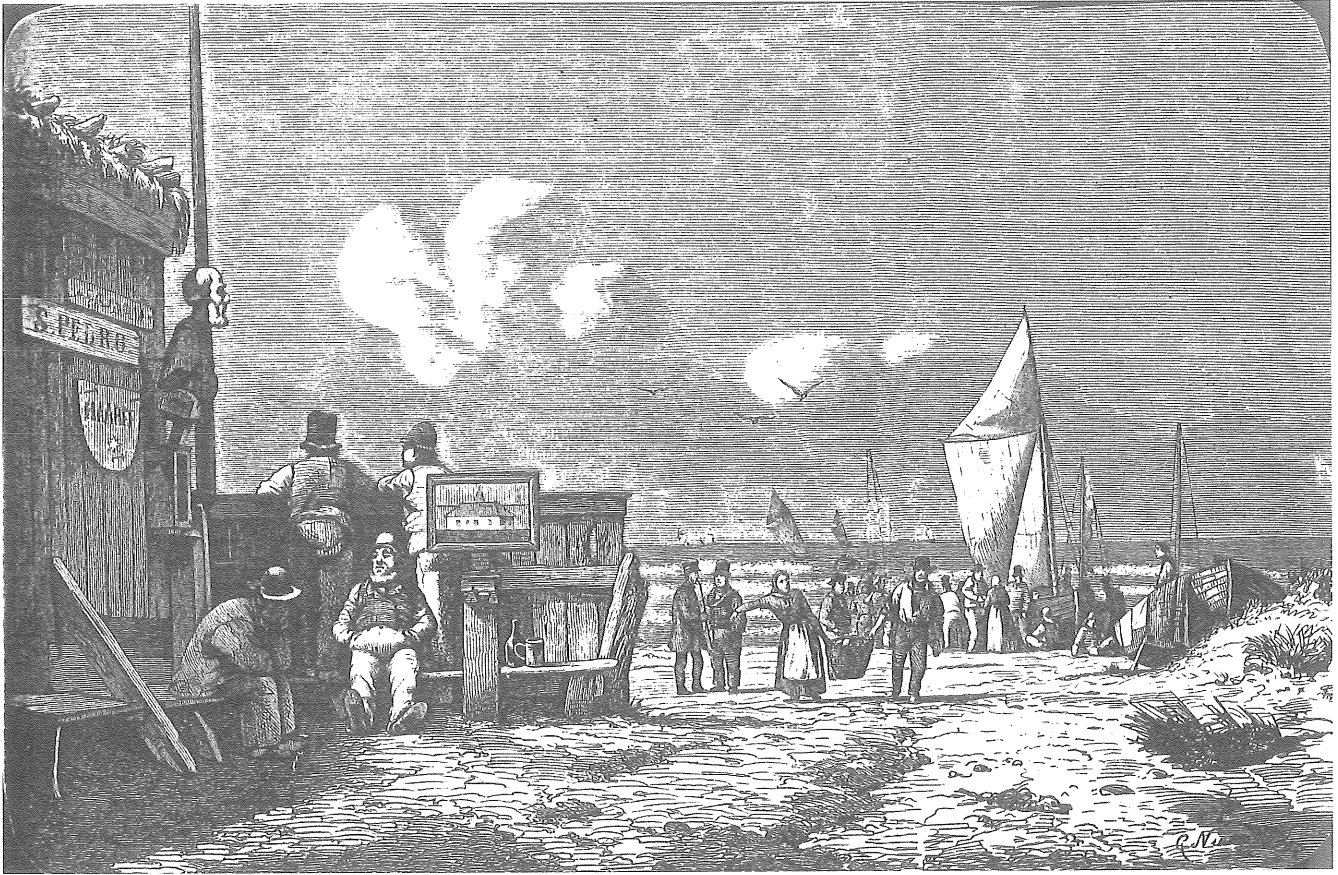
At man efter redning af faren holdt takkegudstjeneste om bord, siger sig selv. Selvfølgelig måtte man ved den lejlighed igen ofre et par mønter til bøssen.

Det var tit anselige beløb, der gik i fattigbøssen på en lang og farlig rejse. Man forstår så udmærket godt, at en matros, da kaptajnen opfordrede mandskabet til at ofre, fordi skibet var lige ved at strande, sagde: "Fanden gale i kaptajnen! Han skulle have holdt bedre bestik, så nu kan han selv give til de fattige."¹⁴

Gaver til kirker kunne forøvrigt omfatte kirkelige genstande som altersølv, lysestager, lysekroner osv. Sådanne gaver kunne den lille sømand ikke få råd til, men han kunne i hvert fald give et lys. Af og til kunne han måske bygge en model af sit skib og forære det som kirkeskib. Mange af de modeller, der hænger i vore kirker, er bygget og givet af søens folk¹⁵.

Efter hjemkomsten var det i mange søfartsegne skik, at kaptajnen med hele sit lokale mandskab den første søndag derefter marcherede op i kirken og overrakte præsten en pengegave som tak til Gud for en god rejse.

Det må tilføjes, at det i mange fiskerlejer langs kysten var tradition, at fiskerne efter en god fangst gav en skilling til deres kirke og tilmed måske forærede de fattige, som mødte frem på stranden, et par nyfangede fisk til fortæring¹⁶.

Morgenstemning i fiskerlejet i Hornbæk i Nordsjælland 1861. Fiskerne lander deres fangst efter nattens fiskeri i Sundet. Til venstre ses deres berømte sladrebenk, pyntet med en gallionsfigur og nogle navnebrætter fra strandede skibe. Her står også "Stokken", en solid træblok til pengeindsamling, med et billede af deres egen kirke. Anlægget, der endnu eksisterer, omend i moderniseret tilstand, kaldes stadig "Stokken". (Træsnit efter Carl Neumann i Illustreret Tidende III (1861-62)).

A morning scene from the fishing hamlet of Hornbæk in North Zealand in 1861. The fishing boats are coming in with the night's catch. On the left is "The Stock", the fishermen's meeting place, decorated with a ship's figurehead and various nameplates bearing the names of sunken ships, and there is also a collection block with a picture of the fishermen's church. (Woodcut based on Carl Neumann's picture in Illustreret Tidende III. (1861-62)).

Søfartsorganisationer og broderskaber

Fra gammel tid af har søens folk og købmændene, der benyttede skibene, sluttet sig sammen i gilder og selskaber, hvis formål var at dyrke fælles interesser inden for søfart og handel.

Dette gælder både i og uden for Danmark. Som bekendt trådte i ældre tid sådanne korporationer i slægtens sted for de byboere, der havde mistet kontakten med deres familiekreds på landet. Samtidig med den faglige baggrund - ofte bistod de øvrigheden med maritim rådgivning, med forhyring osv. - var de også broderskaber med religiøst sigte. Efterhånden fandtes de i alle landets talrige søfartsbyer. De ældste går tilbage til tidlig middelalder. Her kom man sammen til selskabeligt samvær, arrangerede fester: kirkelige skuespil og processioner, fastelavnstester, fugleskydning o.l., deltog i kirkeligt arbejde, oprettede sidealtre for deres skytshelgen med tilhørende alterpræst, lod læse messer og sjælemesser for døde brødre og søstre, ophængte skibsmodeller, foranstaltede højtidelige begravelser med maritimt ceremoniel osv. Flere broderskaber påtog sig specielle opgaver som i katolsk tid at patruljere langs kysterne for at bjerge eventuelle "strandvaskere", som de gav en kristelig begravelse og lod læse sjælemesser over. Det er klart, at også velgørenhed over for deres egne fattige var en vigtig opgave for dem. Der var altid gamle søfolk at hjælpe - man regnede ikke sjældent med, at når en sømand var blevet 40 år, var han gigtsvag og udslidt -, og der var talrige enker, ofte med mange uforsørgede børn. Derfor var der brug for kontanthjælp og for friboliger, og vi ser, at mange velhavende medlemmer

op igennem tiden stiftede legater, f.eks. ved testamenter, og lod bygge boliger for ældre søfolk og deres efterladte. Op mod vor tid oprettedes også af og til sømandsherberger, hvor søens folk kunne bo billigt og uden at bortødsle hyren på drikkevarer og pigebørn. Ankom skibbrudne søfolk til byen, fik de gerne en lille understøttelse af lavet.

I foreningens lokaler var der altid opstillet indsamlingsbøsser til formålet, og under sammenkomsterne, som fejredes meget højtideligt og gemytligt, gik alle bøder, der blev idømt for mindre og større forseelser, i disse for senere at blive uddelt af de fattigforstandere, de større gilder havde udnevnt. Uden menneskekærlige medlemmer med ægte social bevidsthed og kristen ånd gik det ikke.

I de fleste af disse selskaber, som også fungerede som understøttelsesforeninger, betalte de søfarende medlemmer før afrejsen visse faste afgifter til bøsserne, alt efter destinationerne og rejsens længde. Det var også en nødvendighed for at få tilstrækkeligt med penge i kassen. I foreningens love var taksterne nøjagtigt fastlagt. Et eksempel fra Fåborg Skipperkasse, stiftet 1744, illustrerer dette: en skipper, der fór på Norge, skulle give til kassen 12 skilling, til København eller Lybæk 8 skill., til Flensborg 4 skill.; en matros skulle til samme destinationer betale hhv. 6, 4 og 2 skill., en skibsdreng 3, 2 og 1 skill. Disse småskillinger tilvejebragte i 1758 en kapital på 416 rigsdaler, selv efter at understøttelsen til de trængende var trukket fra¹⁷.

Som vi ser, fik de yngre besætningsmedlemmer i nogle lav ret til at blive medlemmer, dog under de ældre skipperes domi-

nans. Nogle steder dannede de derfor selv deres egne matroslav, udformet som skipperlavene, men sikkert mere morsomme og uhøjtidelige.

Havneblokke og kirkebøsser

Fattigbøsserne ombord er omtalt. Deres form og materiale svarede med mange variationer til de i sømandsorganisationerne brugte: solide træ- eller metalbøsser med pengeslidser, hængelåse og bærehank. De kunne som nævnt også være formet som små skrogmodeller; andre kunne være lavet af blokke fra takkelagen. Ofte var de bemalt med flag, lavets segl eller byens våben, og forsynet med indskrifter, der opfordrede folk til at give villigt, sommetider i versificeret form, som bibelske skriftsteder eller gudelige sentenser.

Overalt på passende steder langs gader og i havne fandtes der bøsser, til gavn for fattige i almindelighed og for søens folk i særdeleshed. I de allerfleste havne stod der "stokke", hvis eksistens af og til kan følges tilbage helt til middelalderen, som f.eks. den St. Olavsblok, som 1275 nævnes i Københavns havn. Skipperne kunne få tilladelse til at losse og lade om søndagen, hvis de lagde et vist beløb i den. Når søfolk ankom til en havn, eller når passagerer gik ombord i en færge eller fra borde, blev de opfordret til at give penge, enten for at få en sikker rejse eller som tak for god overfart. Blokkene var ret solide og, som navnet siger, mest af udhulede og jernbeslagne svære egestammer og med stærke jernlåse. Som reklame tjente ofte et skilt med et broget maleri af et skib i orkan, af byens (sømands)kirke eller lignende, og med et eller andet velmenende

vers påmalet. Selv den store salmedigter, biskop Thomas Kingo i Odense, leverede i slutningen af 1600-årene et pragtfuldt barokdigt til havneblokken i Fåborg for afsejende og ankommende personer¹⁸. I den internationale søfartsby Helsingør, hvor alverdens søfolk mødtes, når skibene stoppede op her for at betale øresundstold, var der en indskrift på dansk, tysk og latin under et maleri af byens sognekirke St. Olai. 3/4 af de indkomne beløb gik til selve kirkens behov, og den resterende fjerdedel til byens fattige. Kirkerne var som regel selv fattige og havde kun få indtjeningsmuligheder ved salg af gravsteder, ved begravelsesringning, udlejning af kirkestole og kirkelige handlinger. Men når man erfarer, at de fattiges penge også brugtes til lønninger, studser man unægtelig.

Nu og da hører man om særligt iøjnefaldende blokke. I Riga stod endnu omkring 1850 ved havnen en stor St. Kristoffer-figur ved siden af pengekasen, - et minde fra katolsk tid, hvor der var mange lignende figurer¹⁹. Man troede, at hvis man så den hellige Kristoffers "billede", ville man ikke dø en brat død den dag.- Specielt i Finland og Sverige havde man hist og her store udskårne figurer af matroser og søfolk, der holdt bøssen frem. Mest kendt er vel den endnu eksisterende "Gubben Rosenbom" foran Admiralitetskirken i Karlskrona, en figur i legemsstørrelse og iklædt 1700-årenes sømandsdragt. Vil man give ham noget, tager man hatten af ham og putter penge i sprækken på hans skaldede isse. Den stærkt malede figur menes at stamme fra begyndelsen af 1700-årene²⁰. Små matrosdrengefigurer kendes også som bøsseholdere, og

nogle steder har man anbragt bøsserne under opsatte gallionsfigurer.

De omtalte havneblokke var kun for fås vedkommende opstillet af skipperorganisationerne, men snarest af byens kirkemyndigheder, der som vi så også samlede ind - både til de fattige og til sig selv. Uden for og inde i kirkerne var der anbragt fattigblokke, og under gudstjenesten gik kirketjenere

Foran Admiralitetskirken i den svenske flådestation i Karlskrona står den bekendte figur af "Gubben Rosenbom" i legemsstørrelse, skåret i træ i første del af 1700-årene og forestillende en af datidens afdankede "bådsmænd" (orlogsgaster) med tiggerpose - eller måske køjesæk? - på ryggen. Han appellerer med indskriftstavle og fremstrakt hånd til godtfolks godgørelse. Den glade giver må løfte hans hat og putte sin skilling i en pengeslids i den skaldede isse. Foruden at være et socialhistorisk monument har figuren også ved sin dragt stor kulturhistorisk interesse. (H.H. foto 1964). *In the Swedish naval station Karlskrona in front of the Admiralty Church stands the well-known figure in wood "Old Man Rosenbom", which has been collecting money for poor sailors since the 19th century. He is dressed in a sailor's outfit from the past. To give him money one lifts his hat and puts the money in a coin slot in his bald head. (Photo Henning Henningsen 1964).*

rundt og raslede med de omtalte "tavler", en slags flade pengeskuffer med håndtag og tit med en lille bjælde, så de kunne høres. Også de i dem indsamlede beløb blev fordelt mellem kirken og de fattige. Byens fattigvæsen gjorde sig også bemærket ved opsætning af bøsser på steder, hvor mange folk kom forbi.

Syge og gamle søfolk

Et problem, som krævede en indsats fra større kredse end enkelte privatfolks midler tillod det, var forsorgen for syge og gamle, både søfolk og andre samfundsklasser. Den katolske kirke havde med rosværdig iver stiftet hospitaler under forskellige helgeners beskyttelse, f.eks. St. Jørgen (Georg), St. Jakob, St. Anna, St. Hans (Johannes), Helligånden, Vor Frue. Disse hospitaler, hvoraf en del tilsvarende var stiftet på privat basis, var en blanding af sygehus og alderdomshjem.

Her kunne gamle mennesker henleve deres sidste dage med kirkens trøst og uden bekymring for det daglige brød, og her kunne syge folk: spedalske, pestsyge, kvæstede (ved ulykker og krig), åndssvage, osv., få den pleje, man evnede at give. Mulighederne var ganske vist beskedne, og lægernes viden om hygiejnens betydning, smittens farer, medicinens virkning osv. manglede totalt, men munke og nonner gjorde et uselvsk og risikofyldt arbejde for at lette smerter og bekymringer, ikke mindst ved religionens hjælp.

Kommandør Peter Norden Søllings berømte "Bombebøsse" var som nævnt en ueksploderet 200 punds bombe, som faldt over København under englændernes bombardement i sept. 1807 og blev omdannet til pengebøsse. Ved hjælp af de indsamlede småbeløb byggede han sømandsstiftelsen Bombebøssen på Christianshavn 1819. Den originale bombe er stadig i brug. Den ses her, udstyret med et maleri af stiftelsen, som den så ud 1893, liggende i Overgaden oven Vandet ved Christianshavns Kanal. Nu er stiftelsen flyttet til Dronningensgade. (H&S). *The disarmed 200 pound bomb from the English bombardment of Copenhagen in 1807 was used as a collection box on the initiative of Commander Peter Norden Sølling, and in 1819 he used the money which was collected to build the sailor's institution "Bombebøssen" with free accommodation for old seamen. The painting shows the building in 1892 at Christianshavns Kanal in Copenhagen. (DMM).*

Som et interessant eksempel kan her fremdrages den indsats, der gjordes i byen Helsingør. Som nævnt kom talrige skibe forbi på vejen mellem de vesteuropæiske farvande og den handelsmæssigt set vigtige Østersø, og da der tit var syge ombord, byggede karmelitermunkene i Vor Frue kloster i 1516 et sygehus, "Karmeliterhuset", beregnet for 8 à 10 syge søfolk. Reformationen 1536 slog hele den katolske kirke og dens velfungerende sociale virksomhed i stykker. Staten inddrog som omtalt dens enorme besiddelser af jord og bygninger, men måtte dog også overtage nogle af forpligtelserne. Karmeliterklostret blev derfor ikke revet ned, men omdannet til "hospital", altså alderdomshjem med sygeafdeling, også for søfolk. Efterhånden som søfarten voksede og lægevidenskaben i al beskedenhed effektiviseredes, var disse forhold utilfredsstillende, og Øresunds toldkammer, hvor

Sundtolden blev erlagt, lod da for egne midler, samlet i dets fattigbøsse, bygge det for sin tid meget moderne og velindrettede "Øresunds og Helsingørs Sygehospital", som indviedes 1796 og først og fremmest var beregnet for søfolk, danske og fremmede. Først i vore dage er dette sygehus erstattet af et nyt og supermoderne hospital. Alle de nævnte bygninger står endnu: Karmeliterhuset, klostret og Øresundshospitalet, og vidner om næsten 500 års omsorg for syge søfolk og andre nødlidende²¹.

Bombebøsser og søminer

Ved siden af de ældre sømandsforeninger, det offentlige fattigvæsen og kirkens sociale foranstaltninger fandtes også private understøttelsesforeninger, som ligeledes samlede midler ind til hjælp for sømandsstanden, hånd i hånd med lignende godgørende kredse, der i al almindelighed tog sig af samfundets trængende og tabere. En del af disse kaldte sig "bombebøsser".

Dette mærkelige navn er opstået på følgende måde: Den norskfødte kommandør Peter Norden Sølling (1758- 1827), som i forvejen var bekendt for at have konstrueret en fremragende sødygtig kuttertype for de for deres dristighed lovpriste norske lodser, iagttog med blødende hjerte al den elendighed, der fandtes blandt menige ældre, søfolk efter den ødelæggende englænderkrig 1807-14, som ligefrem betød udslættelsen af hele den danske handelsflåde, ligesom orlogsflåden blev bortført til England.

Han besluttede sig derfor til at oprette en sømandsstiftelse i København og brugte en afmonteret 200 pounds engelsk bombe, der

var fundet efter englændernes bombardement af byen 1807, som indsamlingsbøsse. Ideen slog an, og for de indkomne penge lod han 1819 indrette stiftelsen Bombebøssen, som efterhånden voksede sig stor. Den eksisterer endnu i bydelen Christianshavn. Hele landet over blev der oprettet lignende institutioner, mange af dem også med navnet Bombebøsse. De blev til stor velsignelse for gamle søfolk og deres efterladte.

Efter 1. verdenskrig, hvorunder Danmark kunne bevare sin neutralitet, men hvor dog tusinder af danske søfolk omkom ved ubådstorpederinger og mineeksplosioner, var nøden atter stor, hvorefter man genoptog Søllings idé, idet man brugte nogle af de bjergede søminer som minebøsser til indsamling. De blev sat op i alle danske havnebyer og langs strandene. Enkelte af dem står endnu, forsynet med påmalede dannebrog og velmente vers, som f.eks. i Nyborg:

Før voldte jeg derude/
så mangen sømands død.
Nu vil jeg gerne lindre/
de efterladtes nød.

Eller i Assens, for blot at give et par eksempler:

Før voldte jeg død fra mit lumske gem/
nu hjælper jeg sømanden til et hjem.

Foruden de nævnte stiftelser findes der flere andre for gamle sømænd og deres familie, og i så at sige alle små danske provinsbyer har ædelttænkende redere, købmænd m.fl. oprettet milde stiftelser for dem, med fribolig og ofte en beskeden un-

derstøttelse til mad, tøj, brændsel, lys osv. De er dog næppe tidssvarende mere, og statens socialforsorg har overtaget de fleste.

De omtalte understøttelsesforeninger, hjælpekasser, sømandsstiftelser og hvad de nu hedder, påtog sig også andre opgaver end at skaffe husly og nødtørftigt ophold. De gav sygehjælp til dem, der ikke havde råd til at lade sig indlægge på sygehuset, de hjalp forliste søfolk med at skaffe sig nyt tøj og udstyr. Unge faderløse drenge, der ville gå til søs, fik penge til ekvipering og tøj. Ved

dødsfald ydede de kontanthjælp til begravelse og til de efterladte. I 18.-19. århundrede blev fattige søfolk for det meste begravet på fattigkassens bekostning, i en tarvelig kiste, uden prædiken, klokkeringning og ceremonier. Nu kunne de komme "hæderligt" i jorden.

Visse steder i Danmarks, bl.a. i Kerteminde, foregår sømandsbegravelser stadig efter gammel skik efter et højtideligt ritual, med bedemand i kappe og trekantet hat i spidsen, med faner og procession. Det er Skipper- og ligbærerlavet fra 1737, der står for det.

De indsamlede beløb

Sømandsforeningerne, admiralerne, kirkerne osv. holdt som regel nøje regnskab over de indkomne penge i de mange bøsser. Det var jo betroede midler. Enkelte af disse regnskaber er endnu bevaret, og det kan have sin interesse at få oplysning om beløbsstørrelsen ved indsamlingerne.

Da "tavlen" for de fattige blev båret rundt i den nyindrettede Holmens kirke - flådens

Indsamlingsbøsse af traditionel form fra Randers Bombebøsse, med hank og hængelås (1800-årene). Ved bådeoptogene til fastelavn gennem byens gader raslede optogets admiral flittigt penge sammen til fattige søfolk. Indskriften lyder: "Skjenker Dig Søren Verdslige Goder/ Husk Du har mangan trængende Broder". (Randers Museum). *Bomb collection boxes like the one in Copenhagen were set up in most Danish provincial towns, such as this one in Randers in Jutland. The collection box was used for example at Shrovetide when seamen paraded through the streets of the town in a festive procession of boats in order to enjoy themselves as well as to collect money. (Randers Museum).*

I Frederikshavn står denne bombebøsse på en pæl ved havnen. På siderne opfordrer indskrifter på engelsk, fransk, tysk og dansk dem, der heldigt har nået den sikre havn, til at hjælpe de gamle og ubemidlede søfolk. (H.H. foto 1964). *Bomb collection boxes can still be found displayed in the harbour in several Danish maritime towns, such as this one in Frederikshavn in Jutland. The inscriptions on the sides in Danish, English, German and French urge people who have arrived safely in Harbour to give a donation to old and needy sailors. (Photo Henning Henningsen 1965).*

specielle kirke - i København, indkom der i tiden fra påske til 1. okt. 1621 ialt 100 daler og 5 skilling. - En række danske orlogsskibe kom i 1622 hjem fra deres sommertogt, og deres bøsser blev tømt. De indeholdt fra JUPITER 16 daler, fra FIDES 15, fra HAVHESTEN 10, fra VIKTOR 9, fra PATIENTIAE 75 (men der var kong Christian IV ombord, og han har nok spyttet ekstra i bøssen), fra RAFAEL 3 og fra GABRIEL 2 daler. Som man ser, varierer summerne meget efter skibenes størrelse. Pengene indkom dels ved bøder, dels som gaver. En daler var en ret værdifuld mønt, men det er selvfølgelig helt umuligt at omregne pengene til deres nuværende værdi. Et lille fingerpeg giver det, at lønnen for klokkeren ved St. Olai kirke i Helsingør på samme tid lå på 24 mark pr. år plus et lille tillæg pr. begravelse. Da en daler havde ni mark, var lønnen altså på knap 3 daler. En ligkiste kunne fås for 4 skilling, men det har også været en tarvelig fattigmandskiste. Man må nok sige, at de indsamlede penge på orlogsskibene var et pænt resultat, alt taget i betragtning. De fattige kunne øjensynlig begynde at glæde sig. Men - mærkeligt nok - blev der i tidsrummet 1621-25 kun ud-

betalt understøttelse til én person, en matros, som havde brækket det ene ben. Måske har nøden i flåden alligevel ikke været så stor. I stedet for samlede man beløbene sammen til en pæn lille kapital, som man udlånte til privatpersoner til en årlig rente af 6% - banker kendtes ikke -, hvorved summen hurtigt forøgedes. I 1625 var formuen vokset til 1020 daler. Også kongen selv optog et større lån af fattigkassen, men han var ikke god til at betale sin gæld²². I vore dage ville man skarpt fordømme en sådan trans-

aktion. Vi har allerede tidligere givet eksempler på misbrug af betroede midler, der nu ville anses for en kriminel handling.

Indtægterne i fattigblokkene i mindre lokaliteter som f.eks. i fiskerlejet Hornbæk var mere beskedne. 1712 var der ganske vist 19 rigsdaler og 1 mark i "stokken", men det var nok på grund af den herskende store pest, hvor folk betalte til himlen for at skånes. 1717 var der 7 rdl. 4 mk., og 1736 var summen nede på 4 rdl. 3 mk. og 5 skill.²³

Mere gevinst var der i votiv- og taknemlighedsgaverne. Da gallioten ST. JØRGEN af København i juni 1724 var på rejse med en last vin fra Bordeaux til København, mødte den en frygtelig storm på højde med Ska-

Som et eksempel på de talrige sømands- og skipperstiftelser med friboliger i danske købstæder kan nævnes Bombebøssen i Aalborg (fra 1827), som opførte "Frederiks Sømandshus" ved havnen. I denne bygning (fra 1854) var der også lokaler for byens navigationsskole. I 1870 sluttedes Sømandshuset sammen med byens Skipperhjælpekasse til Aalborg Sømandsforening. Den gamle tavle fra bygningen ses her, forsynet med splitflag og gængse symboler for søfart og handel. (H&S). *In most Danish maritime towns are institutions which offer free accomodation and financial support to old sailors and their families. Here is a plate from such a house in Aalborg in Jutland. For some time the building also housed a school of navigation. (DMM).*

gen. Kaptajnen lovede at betale 20 rdl. til kirken og de fattige, hvis de blev reddet; styrmanden lovede 6 rdl. og folkene mindre summer. Gallioten strandede dog på Skagen, men alle blev reddet undtagen tømmermanden, og pengene blev betalt²⁴. Og da ostindiefareren SLESVIG i 1735 på udreisen stødte på det farlige rev ud for Gilleleje ved Øresunds nordlige indgang, lovede kaptajnen 70 rdl. til Gilleleje kirke, hvis mandskabet blev reddet, hvad det blev²⁵.

Også på de primitive færgermakker lovede passagererne penge i farlige situationer. 1774 meddeles det således, at der årligt indkom ca. 30 rdl. på færgerne fra Kalundborg til Århus²⁶.

Selv om de i århundrederne indsamlede godgørende beløb trods alt dog var forholdsvis små, ikke mindst fordi der var så mange fattige at uddele dem til, kan man ikke lade være med at udtrykke en vis beundring for den offervilje, der lå bag. Sandt nok, at ikke alle bidrag blev givet helt frivilligt. Det der bekymrer os mest er, som det flere gange er påpeget, at en altfor stor del

af pengene gik til uvedkommende formål: pragtudstyr til kirkerne, ekstraindtægter til præster og embedsmænd, udfyldning af huller i stormænds, kongers og statens bundløse kasser osv. Det er selvfølgelig umuligt bare at skønne over hvor stor eller lille en andel, der direkte kom de fattige til gode. Fattigdommen blev ved med at eksistere.

Vor tid

Hvad der her er beskrevet som realiteter op gennem århundreder, virker unægtelig nu som en slags gyserfilm fra en fjern og barsk fortid. I lys af forholdene i vort næsten ufattelige velfærdssamfund lyder det utroligt, i hvert fald for vore yngre generationer. Vor moderne tids socialforsorg, som nu spænder et sikkerhedsnet under alle statens borgere, er virkelig som et eventyr, især for ældre mennesker, der erindrer forholdene i 1920-30'erne og efter 2. verdenskrigs mangel på alt. Men selv om mange af de nævnte velgørenhedsforeninger er gået ind, og mange friboliger, der var oprettet i en sand social ånd, nu er kasseret som uværdige som menneskeboliger, og selv om tiggeri og pågående indsamling er ophørt, er nøden dog ikke helt overvundet, hvad vor daglige avislæsning tydeligt nok overbeviser os om. Selv den moderne skibsbygningsteknik har ikke helt kunnet skærme os mod naturens farer til søs. Der forliser stadig skibe, orka-

ner hærger nu som før, brandkatastrofer er ikke ukendte, der dør daglig mennesker ved ulykker. Og bagved truer det moderne samfunds ødelæggende problemer: luft- og miljøforurening, atomfare, mafia, terrorisme, narko, uhelbredelige sygdomme, overbefolkning, arbejdsløshed osv. Et moderne menneske har ikke færre, men anderledes problemer at bekymre sig for, end vore forfædre havde det.

Efterskrift

Denne korte oversigt behandler som nævnt specielt forholdene i Danmark. Vi har afholdt os fra at drage paralleller til fremmede søfarende nationer, som selvfølgelig har haft de samme problemer at slås med, og som også op igennem tiden har forsøgt at løse dem på omtrent samme måde.

Artiklen kan betegnes som "genbrug", idet den med få ændringer har været trykt (på tysk) i festskriftet i anledning af 60- Års dagen for Dr. *Kai Detlev Sievers*, professor i folkemindevidenskab ved universitetet i Kiel (Volkskundliche Streifzüge. Festschrift für Kai Detlev Sievers zum 60. Geburtstag (Kiel 1994)). Prof. Sievers, der er en stor ven af Danmark og en ypperlig kender af dansk kultur, har i sin ungdom tilbragt et par måneder i 1961 som studerende gæst på Handels- og Søfartsmuseet, bl.a. for at sætte sig ind i den maritime etnologi og for at studere dansk museumsvesen. I museets årbog 1964 skrev han en artikel om Elb-lodserne under den danske enevælde. Et vigtigt emne for hans senere folkloristiske forskning har været fattigdommens historie op gennem tiderne, især i Slesvig og Holsten. Dette emnevalg har inspireret nærværende artikel. Jeg takker ham for tilladelsen til at bringe den her.

Henvisninger

- ¹ *Nynne Helge*: Offentlig og privat forsorg i Helsingør 1737-1806, i Helsingør Kommunes Museers Årbog 1986, 5ff.
- ² *Fritz Joachim Falk*: Grönlandfahrer der Nordseeinsel Römö (Bredstedt 1988), 185; *N.M. Kromann*: Fanøs Historie III (Esbjerg 1934), 214; *Ralph Davis*: The Rise of the English Shipping Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (London 1962), 156.
- ³ jfr. *Henning Henningsen*: Sømanden og kvinden (København 1981), passim.
- ⁴ *Henning Henningsen*: St. Olai Kirke Helsingør. Årbog Frederiksborg Amts hist. Samfund 1959, 46.
- ⁵ *Hanns Chr. Jensen*: Röm - Memoiren einer Insel (Husum 1980), 117.
- ⁶ *Lone Klem*: En litterær kinarejse, i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1956, 44.
- ⁷ Forfatteren arbejder på en undersøgelse over disse kapeller, valfartskirker og helligkilder.
- ⁸ *Henning Henningsen*: Søfarendes votivgaver, i H & S årbog 1950 45ff.
- ⁹ *Erich Pontoppidan*: Den Danske Atlas V (Kbh. 1769), 457; Danmarks Kirker, Thisted Amt, 446f., 459f.; *Siegfrid Svane*: Danmarks Helligkilder (Kbh. 1984), 155.
- ¹⁰ *C. F. Allen*: De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536 III, 2 (Kbh. 1867), 412. - *Traps Danmark* (5. udg.) IV, 3 (Kbh. 1955), 944ff.
- ¹¹ *H.D. Lind*: Kong Kristian den Fjerde og hans Mænd paa Bremerholm (Kbh. 1889), 405f.
- ¹² *Henning Henningsen* : Crossing the Equator (Kbh. 1961), 104f.
- ¹³ Jfr. Lov om Disciplinen i Handelsskibe 23/2 1864.
- ¹⁴ *O.D.L. Agerbeck*: Kort ... Beskrivelse over ... Begivenheder, som ere hendtes mig ... (Kbh. 1804), 6.
- ¹⁵ Jfr. *Henning Henningsen*: Kirkeskibe og kirkeskibsfester (Helsingør 1950).
- ¹⁶ *Louis E. Grandjean* i H & S årbog 1951, 92.
- ¹⁷ *Fyens Stiftstidende* 1/1 1963.
- ¹⁸ *Thomas Kingo*: Samlede Skrifter I (Kbh. 1945), 272f.
- ¹⁹ *Richard Wossidlo*: Reise, Quartier, in Gottesnaam (7. Auflage), Rostock 1959), 176.
- ²⁰ Sveriges Kyrkor, Blekinge III (1946-59), 138f.
- ²¹ *Henning Henningsen* i Helsingør Kommunes Museer, Årbog 1989, 151ff.
- ²² *H.D. Lind*: op.cit. 405ff.
- ²³ *Hans Ellekilde*: Hornbæk Kirke (Kbh. 1937), 31.
- ²⁴ Skagens justitsprotokol 24/1 1724.
- ²⁵ Meddelt af afdøde maskinfabrikant *Carl Petersen*, Gilleleje.
- ²⁶ *Pontoppidans Danske Atlas VI* (1774), 230.

The Sailor's Collection Box

Summary

Up until recently poverty has been one of society's major problems. There was not enough employment for everyone, nations were decimated and weakened by war and disease, the means of production of food functioned inefficiently, and there was no mechanized industry for the cheap mass production of daily necessities and consumer goods. A large percentage of the population was destined to become beggars, to go hungry, to freeze, to be ill, to be without a home, clothes, possessions, medicine or other necessities of life. Many had only a miserable old age to look forward to, with the likelihood of illness,

disability and an early death. Sailors were one of the most vulnerable groups in society because their work put them at risk in every way and their earning potential was very limited.

The Catholic Church in the Middle Ages did an admirable job of alleviating the worst suffering, and even in the period after the Reformation in Denmark (1536) some of its institutions continued to function, e.g. homes for the elderly, hospitals, free meals. However, it was far from enough. Under Catholicism private individuals and Christian brotherhoods also founded the St. Jørgensgårde for lepers (St. Jørgen =

St. George), the Helligåndshuse (Helligånd = Holy Ghost) and the St. Anna foundations for invalids and the sick, and the St Gertrude's Homes for pilgrims and travellers. In 1708 the Danish state issued a decree on poverty, whereby taxpayers had to pay a modest tax for the care of the poor, so begging and hardship could be abolished. Due to wars and plagues, however, there were very few who could even afford to pay this tax.

The various trade and craftsmen's guilds tried to help the members of their trade. Sailors too had some organizations which worked to alleviate the worst hardship and raised funds by means of collections. Collection boxes were set up wherever possible: at recruiting offices, trading offices, customs houses, in the harbour, outside the churches, in the guild houses etc., and all ships carried such boxes too. In these one could put money as a supplication to the heavenly powers to ensure a safe voyage, or as a token of thanks after being saved from a storm or shipwreck.

The fines imposed on sailors for breaking maritime law were also put in these boxes, and after the voyage the money was distributed among the poor sailors. In the churches people gave money so the priests would pray for the safety of ships and sailors during a voyage, and even in the Protestant era pilgrimages were made to certain maritime churches and chapels to give money as a thanksgiving for a safe voyage or to fulfill a holy pledge to give money to the church if one was saved from distress at sea (the so-called *ex-voto* gifts). At most pilgrim churches there were holy springs which were visited on St. Hans' Eve (24th June), and people who were cured of illness by taking the waters put money in the almsbox by the springs.

The collection boxes were made of wood or metal with solid iron fittings and heavy locks, often secured with a chain so nobody could take them away. They were often painted in strong colours and carried an inscription urging people to donate money. After the ships returned from their voyages the boxes were opened under adequate control and the money was distributed by priests or overseers of the poor, so that poor people, widows and orphans could get some badly needed help. In actual fact people were generous in their donations and quite large sums of

money were collected, but they were completely insufficient seen in relation to the many people in need. Moreover, a good deal of the money which was collected was used for the repair and decoration of churches, and the priests often received a share of it to supplement their meagre salaries, so it was often only a modest share of the collected money which really went to the poor. In some cases the money was saved up until a sizeable fortune had been amassed which could then be loaned out to people with interest - banks did not exist in those days. What was worse, and tantamount to a crime, was that noblemen - and during times of war even the kings themselves - "borrowed" quite large sums from the funds which had been amassed and often failed to repay them.

In the 18th and especially the 19th century a large number of private old age homes, foundations, free accommodation and hospitals for sailors arose in most Danish ports, set up and paid for by pious and humanitarian benefactors. The most famous example is the so-called "bombebøsse" (bomb collection box), which got its name when the founder of the institution, Commander P. N. Sølling, used as a collection box a disarmed 200 pound bomb which the English had fired over Copenhagen during the bombardment of the city in 1807. In 1819 he used the funds which had been collected in it to open a foundation in Copenhagen providing free accommodation for retired sailors and their wives. The foundation, which he also named "Bombebøssen", still exists. After World War I, when thousands of Danish sailors were killed by exploding mines or torpedoes, sea mines were fished up and used as collection boxes. Hundreds of them stood in harbours all over the country and along the coasts, with money being collected in them.

Now all this is becoming history. In our society social welfare has been expanded to an extent that was unimaginable just one generation ago. No-one suffers from financial need any more, and no-one is ashamed to receive help, - not even retired sailors and their dependents.

A development similar to the one in Denmark has also taken place in other maritime nations.